

Сьогодні українському письменникові Богданові Лепкому знову повертається його чесне ім'я, а українській літературі — його твори. Повертаються після довгого й несправедливого замовчування. Навіть знана по всіх усядах, де живуть українці, знаменита пісня «Чуєш, брате мій», що постала з його вірша «Журавлі», публікувалася без імені автора як народна. Але ж народна — це означає безіменна, надто коли це ім'я не треба шукати в товщі віків, як, наприклад, ім'я Марусі Чурай — піснетворки XVII століття...

Та Богдан Лепкий — не епізодичне ім'я в українській літературі, це постать першорядної ваги, непересічного таланту. Поет, прозаїк, перекладач, літературознавець, видавець — він у кожній з цих галузей вніс вагомий вклад в історію рідної культури. Творчість Б. Лепкого тривала майже півстоліття, на яке припали складні і драматичні події та суспільно-політичні процеси. Органічно вписана в процес розвитку української літератури від початку XX століття, що розгортався, з одного боку, під впливом традицій української класики під опікою І. Франка, а з другого — новітніх західноєвропейських літературних течій, творчість письменника протягом десятиліть займала одне з провідних місць у розвитку української літератури на західноукраїнських землях, багато в чому визначаючи її рівень поруч з творчістю Василя Стефаника, Ольги Кобилянської, Михайла Яцківа, Петра Карманського, Василя Пачовського, Осипа Турянського, Катрі Гриневичевої...

Без творчості Богдана Лепкого українська література буде неповною, збідненою, як і без творчості багатьох його сучасників, що були штучно викреслені з нашої духовної спадщини.

Таке довге табу завдало непоправної шкоди нашій культурі, сумні наслідки його ще довго даватимуть про себе знати. Адже кілька поколінь росло духовно збідненими, обкраденими. А з другого боку, не так легко сьогодні відновлювати справжню картину літературного процесу минулих десятиліть, zdeформовану і спотворену вульгарно-соціологічними догмами, невиробленістю концепції української літератури як національного феномена.

Втім, для вироблення такої концепції і створення на її основі синтезованої картини розвитку літератури необхідна, передусім, повнота фактів, відновлення імен.

Богдан Лепкий — одне з таких імен, одне з найпримітніших серед них. Останнім часом про Лепкого з'явилося кілька статей, опубліковано добірки віршів, але знайомство з багатющою творчою спадщиною у жанрах поезії, прози, літературознавства — ще попереду. Попереду знайомство і з життям письменника, сповненим драматизму, оскільки жив він у складну і драматичну епоху.

Звідки походить письменник, хто його батьки, де навчався, працював, публікував свої твори? Це вперше відкриває для себе не тільки сучасний читач, а й дослідник, бо хоч про життя Б. Лепкого колись буде написано немало, але все це міститься у виданнях, донедавна майже недоступних.

Батьківщина Богдана Лепкого — Поділля, край благословенний, багатий, овіяний легендами, піснями. Сам поет написав про нього в одному з ранніх своїх віршів — «Заспів»:

Колилав мою колиску
Вітер рідного Поділля
І зливав на сонні вії
Степового запах зілля.

А уособлювало це Поділля мальовниче село Крегулець, розташоване між містечками Гусятином і Копичинцями. Тут народився він 9 листопада 1872 року в родині сільського священика Сильвестра Лепкого.

Батько Богдана був людиною освіченою і прогресивною. Він закінчив Львівський університет (класична філологія і теологія), виступав з літературними творами під псевдонімом Марко Мурава, брав участь у виданні часопису «Правда», підготовці підручників для школи. Маючи ґрунтовну філологічну освіту, він також писав по-польськи і по-німецьки, окремі вірші друкував у тогочасних журналах. Видавав Марко Мурава популярні книжечки, був головою «Селянської ради». Пізніше Богдан Лепкий назве батька суворим своїм критиком. Богдан був першою дитиною в родині Сильвестра і Домни Лепких, народився він у той час, коли Сильвестр тільки-но закінчив університет і прийняв сан священика. Молоде подружжя спочатку мешкало в гірському селі Ялинкуватому на сьогоднішній Івано-Франківщині, та незабаром тесть Сильвестра одержав парохію у м. Бережани, і молодий священик зайняв його місце у Крегульці.

Перші роки Богдана були безхмарними, та вже п'ятирічним хлопчиком пережив велике горе: раптом однієї ночі померли від дифтерії дві його молодші сестри і брат. Це дуже вплинуло на вразливу натуру Богдана, він і сам ледве вижив.

Перші уроки освіти і виховання у ширшому значенні цього слова майбутній письменник здобув у батьківському домі. Швидко — за одну зиму — навчився читати, писати й рахувати. Батько розповідав йому і про пригоди Робінзона Крузо, і про письменників, художників, портрети яких висіли на стінах родинного будинку, старенька нянька родом з Наддніпрянської України співала чумацьких пісень, а від діда по матері Михайла Глібовицького, який замолоду був знайомий з Маркіяном Шашкевичем, допитливий хлопчина дізнався про давні часи, історичні події на Україні.

Домашній учитель Богдана, Дмитро Бахталовський, знайомив його не тільки з основами шкільної науки, а й з творами літератури, завдяки чому його учень уже в дитинстві знав напам'ять багато віршів Тараса Шевченка.

Коли Богдана Лепкого віддали шестилітнім хлопцем до бережанської так званої нормальної школи з польською мовою навчання (відразу до другого класу), батьки перебралися з «цивілізованого» Крегульця до глухого Поручина, де, як жартома казали тоді, був кінець світу: далі дороги не було. Переселилися, щоб бути ближче до батьків по матері і сина.

Як напише пізніше біограф Б. Лепкого, тут все дихало давниною: «Поручинські газди» ходили в чоботях на підковах, котрі їм робив місцевий коваль, носили «куртини» з домашнього сукна, брилися бритвами, зробленими із старої скошеної коси, жінки вбиралися в «димки» (полотно з вибиваними узорами), котрі бив «димкар», який приїздив з міста, вишивали гарні сорочки, мережили їх — словом, було це старосвітське село, котрого ще не торкнулася культура XIX століття. Веснянки, гагілки, обжинки, навіть «вільха» (хоровод у зелену суботу), колядки, щедрівки, множество легенд, повір'їв, переказів, усе як колись, в дуже, дуже давніх часах»¹.

Між Бережанами та Поручином проходило життя Богдана-гімназиста, місто й село

формували його характер і світогляд. Від селян він чув багато легенд та переказів про давні часи. Так, люди оповідали, що стара церква, яка тоді ще стояла на горі, була свідком татарських наскоків і що під час одного з них у ній сховалися мешканці всього села, але всі загинули в ній від рук ворога. А коло села Біше, що прилягало до Поручина, збереглися сліди давніх валів, кераміки, наконечники стріл, фундаменти споруд. Все це будило уяву підлітка, навіювало різні історичні асоціації. Перебування у Поручині, знайомство з людьми, їх життям, піснями навіяло йому вірші «На святий вечір», «У великодний тиждень», пісенні ремінісценції з циклу «На позиченій скрипці», про що згодом писав сам письменник, а також сюжети оповідань «Іван Медвідь», «Нездала п'ятка» та ін. Після «нормальної» школи Б. Лепкий вступив у гімназію в Бережанах. Гімназія була польською, з класичним ухилом. Про цей навчальний заклад того часу існують різні, часом взаємно протилежні свідчення. Бережани були провінційним містечком, без залізничного сполучення з великими містами, отже, відірваним від центрів культурного життя. Не дивно, що інспектор зі Львова приїздив сюди для перевірки раз у кілька років. Відомий український письменник Михайло Яцків, який навчався тут на кілька років пізніше від Лепкого, писав, що сюди посилали втихомирювати неблагонадійних учнів, атмосферу вважає настільки затхлою, що «коли тут чи там з'являлася якась здібніша одиниця, то швидко зачахла в тій пустелі, в заскорузлості дилетантизму»². А в повісті «Огні горять» цей письменник зобразив її в сатиричному плані, назвавши її «ослячим мостом до золотих ковчегів», «пантеоном скастрованих наук».

У Б. Лепкого враження про Бережанську гімназію не такі похмурі. Згадуваний уже Зенон Кузеля називає Бережани студентськими Афінами, які спричинилися до літературної кар'єри Лепкого. Він навіть відірваність від більших міст трактує у позитивному плані: «Бережанська гімназія ставала при- ютом талановитих хлопців, котрі стягались до неї з інших міст, де віяло іншим, більш урядовим духом і де їм важко було покінчити науку»³. Очевидно, кожен з авторів мав свої підстави для таких різних характеристик та оцінок, що визначило ставлення до неї.

В усякому разі, Богдану Лепкому і гімназія, і Бережани як осередок культурного життя дали немало. В гімназії були український та польський хори (українським диригував відомий композитор Денис Січинський). Щороку влаштовувалися міцкевичівський, а згодом і шевченківський концерти. Час від часу приїздив сюди мандрівний театр «Руської бесіди», артистів якого Михайло Глібовицький запрошував додому, то Богдан мав змогу познайомитися з Владиславом Плошевським, Іваном Біберовичем, Степаном Яновичем (батьком Леся Курбаса), Марійкою Романовичівною. Він відвідував вистави по стайнях та будах, де змушені були грати артисти, ставлячи популярні тоді «Настасю Чагрівну» В. Ільницького, «Розбійників» Ф. Шіллера, «Наталку Полтавку» І. Котляревського, «Запорожця за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського, «Ой не ходи, Грицю...» М. Старицького. До того ж у родині Глібовицьких була домашня велика бібліотека, гімназисти обмінювалися книжками між собою, читали газети «Діло», «Батьківщина»,

журнали «Мета», «Вечерниці», «Зоря», польську літературу з гімназійної бібліотеки.

Українська мова та література в гімназії спершу не викладалися зовсім, потім вчили їх принагідно принагідні ж учителі, а не фахівці, і лише коли Б. Лепкий був у п'ятому класі, М. Бачинський поставив викладання цього предмета на фаховий рівень. За свідченням сучасників, конфліктів між учнями на національній основі не було, на концерти й театральні вистави ходила і українська, і польська молодь. Загострення польсько-українських національних відносин Б. Лепкий пов'язує з появою роману Г. Сенкевича «Вогнем і мечем» про події національно-визвольної війни українського народу під керівництвом Б. Хмельницького, зображені у викривленому світлі, що обурило українських гімназистів.

Відбувається поступове зростання національної самосвідомості українців, які, зокрема, домагаються права на проведення щорічного свята Т. Г. Шевченка.

Серед друзів Богдана Лепкого гімназійних років треба в першу чергу назвати Сильвестра Яричевського, пізніше — українського поета, прозаїка і драматурга. На жаль, у радянський час на Україні не вийшло жодного окремого видання цього досить відомого письменника прогресивної орієнтації, натомість видавництво «Критеріон» (Бухарест) у 1977—1978 рр. видало його двотомник, який упорядкувала румунська україністка М. Ласло-Куцюк. Початок літературної творчості обох письменників відноситься до часу їх навчання у Бережанській гімназії, до того ж пов'язаний він з одним випадком. Б. Лепкий та С. Яричевський написали письмову роботу з української мови про зимовий день на селі: Лепкий — прозою, а Яричевський — віршами. Вчитель похвалив їх, і це заохотило юнаків до літературної творчості. Власне, то був перший вихід на публіку, бо і Богдан, і Сильвестр писали вже й до того, останній, зокрема, мав рукописний зошит з віршами, перекладами та сатиричними творами, частина з яких друкувалася у львівському журналі «Зеркало» та ввійшла до першої його поетичної збірки «Пестрі звуки» (Чернівці, 1904).

Щодо Лепкого, то він почав писати дуже рано. Ще в другому класі гімназії під впливом бабусиних оповідей написав поему про русалок, але сховав її під стріху, де вона пропала. Згодом писав принагідно, на клаптиках паперу, на полях книжок та зошитів, серйозно ж готувався стати художником, з цією метою брав уроки в художника Юліана Панкевича.

Б. Лепкий вступив у Відні до Академії мистецтв, але навчання у ньому морального

задоволення не принесло, він відчув, що розминувся зі своїм справжнім покликанням. Нудно було змальовувати гіпсові статуї, щоразу натикаючись на зауваження викладача. Але стався випадок, який визначив майбутню долю Лепкого, допоміг йому знайти себе.

Якось у поїзді йому довелося їхати в одному купе з Кирилом Студинським, який навчався тоді на філософському факультеті Віденського університету. Це знайомство не тільки зблизило двох у майбутньому видатних діячів української культури, а й спрямувало його творчі інтереси в новому напрямку. Лепкий став відвідувати лекції у Віденському університеті, в тому числі й відомого славіста В. Ягича. Він став учасником студентського товариства «Січ», брав участь у дискусіях на літературні та суспільно-політичні геми, близько зійшовся з майбутнім відомим фольклористом Філаретом Колесою, Михайлом Новицьким та іншими студентами-українцями.

Далі Б. Лепкий переходить до Львівського університету, де рівень викладання був не такий високий, як у Відні. Українську мову і літературу викладав Омелян Огоновський, який головну увагу приділяв граматиці, а в лекціях з літератури, як зазначав ще І. Франко, який свого часу теж слухав його лекції, виходив не з самостійної вартості того чи іншого твору, а намагався цей твір «вперти в одну або другу з тих схоластичних шухлядок, по яких колись порядковано твори поетичні в шкільних читанках»⁴. Та студентська молодь уже мала ширший погляд на літературу, її завдання. А серед молоді тієї близькими друзями Лепкого були О. Маковей, І. Копач, О. Макарушка. Приятелював Богдан з молодим математиком Климом Глібовицьким, техніком Юрком Тобілевичем (син І. Карпенка-Карого, який розповідав про український театр та про діячів його М. Заньковецьку, П. Саксаганського, М. Старицького), поетом Миколою Вороним, який перебував тоді у Львові, познайомився зі славетними співаками Соломією Крушельницькою та Олександром Мишугою, композитором Остапом Нижанківським та багатьма іншими діячами літератури і мистецтва.

На ті роки припадає активна літературна творчість Б. Лепкого: він пише поезії, оповідання, перекладає, виступає з доповідями на засіданнях студентського товариства «Ватра». З 1895 року його твори починають усе частіше з'являтися на сторінках «Діла», «Буковини», та інших періодичних видань.

Але в тому ж 1895 р. поет захворів від перенапруження, і лікарі порадили йому відпочити.

Поїхав до батьків. Вони жили у селі Жуків, куди перебралися з Поручина в 1891 р., коли Богдан закінчив гімназію. Село це було недалеко від Бережан, всього шість кілометрів. Це був уже не патріархальний закуток, а як на той час передове село, до якого доходили культурні віяння: сюди приїздив театр, виступали сільські хори. Частим гостем у родині Лепких був письменник, автор повістей «Олюнька», «В чужім гнізді», «За сестрою» Андрій Чайківський.

У Жуків Богдан приїздив щороку на «вакації», тут він задумав і написав цілу низку віршів (цикл «Село») та оповідань («Мати», «Кара», «Небіжчик»), У Жукові молодий поет познайомився з Іваном Франком. Ця зустріч залишила глибокий слід у душі поета, і він не раз повертався до неї у своїх спогадах, зокрема до полеміки між батьком і Франком з приводу вірша Корнила Устияновича «Мойсей». Франко не поділяв захоплення цим віршем, вважав його поверховим і сказав: «Побачите, якого я колись напишу». Пізніше вони не раз зустрічалися, Б. Лепкий написав нарис-спогад про Франка, сповнений глибокої поваги до свого великого сучасника і вчителя.

Після закінчення Львівського університету (1895 р.) — знову Бережани, гімназія, де Богдан Лепкий стає вчителем української та німецької мови і літератури. Він швидко здобуває авторитет серед колег (немало з них ще недавно були його вчителями), повагу серед гімназистів блискучими лекціями, врівноваженістю, прагненням внести свіжий струмінь у викладання, познайомити слухачів з новинками літератури. Знайоме культурно-мистецьке середовище, близькість до батьківської оселі — все це створювало сприятливий клімат для творчості. Ціла низка віршів, оповідань («Стріча», «Для брата», «В світ за очі», «Дивак»), перекладів, літературно-критичних студій (дослідження про творчість М. Конопницької) — результат кількарічного бережанського періоду. Спробував письменник своїх сил і в жанрі драматургії, написавши п'єсу «За хлібом», яку поставив театр «Руської бесіди».

І все ж рамки провінційного містечка Бережани, віддаленого і відірваного від центрів культурного життя Галичини, були завузькими для Б. Лепкого, тут не міг розгорнутися на повну силу його талант, не могли реалізуватися його багатогранні літературні зацікавлення. Тому коли на початку 1899 р. у Кракові в Ягеллонському університеті було відкрито лекторат української мови і літератури, викладати ці предмети було запрошено Богдана Лепкого. І от восени 1899 р. він переїжджає сюди з молодою дружиною Олесею, яку хтось із польських письменників, приятелів Богдана, назвав візантійською матір'ю божою. З Краковом відтепер буде зв'язано майже все творче життя письменника, тут він згодом і помре. Та однак зараз молодий літератор сповнений ентузіазму і великих планів.

Хоч Краків був наче контрастом тихим Бережанам, але саме цього і прагнула душа письменника, і він активно поринув у вир громадського і культурного життя. Молодий український літератор швидко заприятелював з польськими письменниками С. Виспянським, В. Орканом, К. Тетмайєром, цікавився творчістю учасників літературної організації «Молода Польща», хоча далеко не у всьому поділяв їх естетичні засади. Живучи в Кракові, Богдан Лепкий не почував себе відірваним від українського культурного життя. Варто згадати, що у Краківському університеті — одному з найстаріших у Європі, вже в XVI столітті навчалися та й викладали і українці (згадаймо хоча б знаменитого Юрія Дрогобича, лекції якого слухав молодий М. Коперник).

В часи Б. Лепкого українська громада була тут доволі чисельною, налічувала, за спогадом О. Луцького, до 40 осіб. Збиралися вечорами по суботах у читальні «Просвіта», обговорювали новини літератури, співали, танцювали. Незабаром оселя Лепких на Зеленій, 28 стала своєрідною «українською амбасадю» у Кракові. Сюди часто приходили Василь Стефаник, Остап Луцький, Кирило Студинський, Михайло Бойчук, Кирило Трильовський, Михайло Жук, Вячеслав Липинський та інші відомі громадські діячі, художники, письменники.

По дорозі в Італію гостював у Лепких Михайло Коцюбинський, бували у нього письменниця Ольга Кобилянська, фольклорист Федір Вовк...

У середовищі учасників львівської літературної групи «Молода муза», до якої він теж належав, його називали професором, хоч був він ненабагато старшим від Петра Карманського чи Василя Пачовського, а від Михайла Яцківа — всього на рік. Але цьому поважному професорові шматок хліба давався нелегко: крім роботи в університеті, де був на посаді лектора, доводилося викладати в приватних гімназіях, виступати з лекціями на різних курсах. А тут ще несподівано в 1901 р. помер батько, і треба було допомагати матері, що залишилася ще з чотирма молодшими братами і сестрами. Для літературної роботи залишалися ночі, які Лепкий намагається використати максимально, залишаючись наодинці з собою.

Одна за одною виходять книжки його оповідань «З села» (1898), «Оповідання», «Щаслива година» (1901), «В глухій куті» (1903), «По дорозі життя» (1905), «Кидаю слова» (1911); збірки віршів «Стрічки» (1901), «Листки падають», «Осінь» (1902), «На чужині» (1904), «З глибин душі» (1905), «Для ідеї» (1911), «З-над моря» (1913); літературознавчі дослідження «Василь Стефаник» (1903), «Начерк історії української

літератури» (1904), «Маркіян Шашкевич» (1910), «Про життя великого поета Тараса Шевченка» (1911), переклади польською мовою «Слова о полку Ігоревім» (1905, переклад цей, до речі, високо оцінив І. Франко) та збірки оповідань М. Коцюбинського «В путях шайтана» (1906)...

Цей далеко не повний перелік видань свідчить передусім про широту творчих інтересів письменника та його виняткову працездатність. Його власні твори починають перекладати польською, російською, чеською, німецькою, угорською та сербською мовами.

Поступово почало полегшуватися матеріальне становище (Б. Лепкий здав екзамени на професора гімназії і, крім цього, став доцентом «виділових курсів» для вдосконалення кваліфікації вчителів).

Б. Лепкий — активний учасник громадського життя, виступає на вечорах, присвячених видатним діячам культури М. Шашкевичу, Т. Шевченкові, М. Лисенку, І. Франкові. У 1914 р. на Шевченківському вечорі в Кракові, де виступав Б. Лепкий, був присутній В. І. Ленін.

Та почалася перша світова війна...

Воєнні події застали родину Лепких в курортному селищі Яремча на Гуцульщині. Та швидко тут стало небезпечно: австрійці вишукували «шпигунів» і вшали, російські військові власті, які незабаром прийшли в сусідні села, шукали «мазепинців» і вивозили на схід. Залишатися тут було небезпечно... В яремчанському готелі залишилися третій том історії української літератури та історична драма «Мотря», які пропали, бо готель незабаром злетів у повітря.

Спершу через Карпати Б. Лепкий з родиною пробрався до Угорщини, де місяць пробув у містечку Шатмарі, а звідти через Пешт подався до Відня. Столиця донедавна бундючної Австро-Угорської імперії геть втратила свій колишній шарм, перетворилася на вавилонське стовпотворіння. Звідки тільки не було тут людей! От і Лепкий зустрівся незабаром з приятелями-«молодомузівцями» Петром Карманським та Василем Пачовським, а також з Ф. Колесою, В. Щуратом, О. Кульчицькою, К. Студинським та іншими давніми знайомими. Почали налагоджувати видавничу справу — видавати

брошури, календар, народний буквар, збірники пісень...

Та восени 1915 р. Лепкого мобілізують. Відомого немолодого вже письменника послали б на фронт, якби друзі не подбали про його призначення для культурно-освітньої роботи в табір серед військовополонених.

Незабаром Лепкий опинився в Німеччині. Умови утримання полонених тут були кращі, ніж в Австрії. Деякий час був у містечку Раштадті, а потім у 1916 р. перебрався до Вецлара.

Старовинне містечко Вецлар над річкою Ляном овіяно, здається, самою романтикою. Тут колись жив великий німецький письменник Й.-В. Гете, все дихало пам'яттю про нього. Та ці легенди різко контрастували з суворою дійсністю: тут був розташований табір, де було розміщено десять тисяч військовополонених українців.

Праця в таборі була нелегкою. Хоч німецьке населення ставилося до полонених доволі прихильно, вчорашні солдати вороже сприймали і культурно-освітню роботу, і створення ремісничих майстерень і називали зрадниками тих, хто брав участь у виставах, концертах чи працював майстрами.

Якось під час вистави «На перші гулі» за п'єсою С. Васильченка раптово погасло світло, і ледь не зчинилася кривава бійня. Та поступово лід почав танути. Під впливом таких вихователів, як Б. Лепкий, В. Пачовський, М. Парашук (відомий скульптор), становище змінилося: серед полонених колишньої царської армії, які вважали себе солдатами «его величства» і на будь-яку участь у культурно-освітніх заходах дивилися як на зраду батьківщини, виявилось багато обдарованих різьбярів, декламаторів, гончарів, літераторів. В Росії тим часом відбулася революція. Перша світова війна закінчувалася, і полонені почали повертатися на батьківщину.

Але одіссея Б. Лепкого триває. В 1917 р. поет навідує рідні краї. Через Відень і Львів добирається до Бережан, відвідує Жуків. Всюди розруха, руїни, злидні, всюди людське горе. Знову повертається до Вецлара, а згодом (у 1920 р.) перебирається до Берліна, де займається літературною працею, стає співробітником видавництва «Українське слово»,

видає цілу бібліотеку творів української класики та сучасної літератури.

Події війни знайшли відображення у багатьох поетичних і прозових творах Б. Лепкого. Передусім у великій поемі «Буря» (на жаль, залишилися тільки фрагменти), циклах «Intermezzo», оповіданнях і нарисах «Вечір», «Дзвони», «Душа», «Свої» та інші.

У 1925 р. Лепкий повертається до Кракова (при сприянні давнього приятеля, відомого письменника Владислава Оркана), де стає професором Ягеллонського університету. Знову розгортається творча праця та видавнича діяльність. Та коли настає літо, тягне його в рідні краї. У 30-ті роки письменник щороку приїздить у с. Черче недалеко від м. Рогатина, де можна було не тільки відпочити, а й підлікуватися цілющими грязями. Виявом любові й шани до Б. Лепкого було те, що в 1933 р. сільська громада Черчого збудувала для нього будинок (який назвали «Богданівкою»), де він мав можливість жити й працювати. Будинок цей, на жаль, не зберігся, хоч його й пощадила війна: уже в 70-ті рр. він був розібраний за немудрою чиновницькою акцією буцім для переобладнання парку. Та «переобладнання» звелось до запустіння цих місць.

Навколо письменника гуртувалася молодь, проводилися літературні вечори, на яких звучали поезії Т. Шевченка, І. Франка, самого Б. Лепкого, лунали пісні. Польська окупаційна влада проводила каральні акції проти культурних заходів українського населення, які не оминули й Черчого. Як згадують мешканці села, не раз сюди «налітали поліцаї» і розганяли учасників вечора. «Якось між Богданом Лепким і поліціантом виник інцидент. Письменник заявив свій протест представникові влади проти брутального ставлення до сільської дівчини. Мало того, що сивоголового професора поліціанти грубо обізвали і силоміць відпровадили додому, про його поведінку дізналося університетське начальство. Ходили чутки, що з цього приводу Лепкий мав неприємності»⁵.

Після окупації Польщі фашистською Німеччиною становище письменника стало особливо важким: він втратив посаду в Краківському університеті. Помер письменник 21 липня 1941 р., похований у Кракові на Раковецькому цвинтарі. В 1972 р. на його могилі було встановлено барельєф, а його ім'ям названо одну з вулиць міста. На жаль, вулиця тепер перейменована: до замовчування творчості письменника протягом десятиліть додалось стирання пам'яті про нього.

Але створеного Б. Лепким забуття поглинути не може. Він своє життя, свій талент присвятив рідному народові, збагаченню його культури, літератури. Чи не звідси —

універсалізм, багатогранність творчих інтересів, в чому є щось франківське. І, мабуть, можна погодитися з думкою дослідників письменника, що коли стихією творчої натури І. Франка була боротьба, то стихією Лепкого був стан творення, насолода від нього.

У великій і різножанровій творчій спадщині Б. Лепкого поезія займає одне з провідних місць. Вона якнайповніше розкриває особливості людської вдачі письменника, що допомагає глибше збагнути всю його творчість. І. Франко на основі вже перших оповідань молодого письменника відзначив, що «індивідуальність Лепкого менш діяльна і політична, ніж в останніх українських новелістів (В. Стефаніка, Л. Мартовича, Марка Черемшини, М. Яцківа.— М. І.); він має м'який, вразливий і поетичний характер; однак у його новелах є і щасливі моменти, красиві описи і добре висловлений тихий меланхолійний настрій»⁶, а згодом відзначив, що «м'якістю колориту й ніжністю почуття виблискують новели й вірші Богдана Лепкого»⁷.

Обидва ці висловлювання стосуються ранньої творчості письменника, але ті прикмети, які помітив Франко, залишилися характерними для письменника й пізніше, хоч розширювалася тематика й проблематика його творів, значною мірою змінювався і стиль. Власне, найбільше відбилася Франкова характеристика саме на поезії Лепкого, хоч основою для критика була проза. Саме «м'який, вразливий» характер становить серцевину творчості письменника.

Богдана Лепкого не віднесеш ні до поетів гострого соціального бачення, ні до митців концептуального філософського мислення, натура його радше споглядально-рефлексивна, звернена всередину ліричного героя. Ліричне «я» тут превалює над ліричним персонажем, момент ставлення над моментом зображення, внутрішній світ над зовнішнім середовищем. Навіть тоді, коли поет чимось захоплюється, він щонайбільше досягне внутрішнього умиротворення, злагоди зі світом, а найприродніший стан його — туга. Туга — це домінанта поета, яка визначає романтичний тип його почування і мислення, та «перебендівська» основа творчості, що «Заспіває, засміється, А на сльози зверне».

Джерелом цієї туги як мотиву є спогад. Його не треба трактувати спрощено, на рівні одинично особистісного досвіду, спогад може включати в себе момент знання про минуле, знання, що має генетичний характер, знання, в якому особистий досвід ліричного героя невіддільний від колективного досвіду етнічного середовища, а його індивідуальна пам'ять увібрала в себе історичну пам'ять народу, виражену в пісні, думі, переказі, легенді.

Співвідношення між ланками цього обопільного зв'язку поступово змінюється: чим більше зростає мистецький досвід автора, тим особистісно окресленішою і забарвленішою стає поезія, тим органічніше вбирає в себе фольклорні елементи, підпорядковуючи їх природі індивідуального стилю.

Лепкий віддав належне науці, яку здобув від селян, серед яких проходило його дитинство:

Не від шкільних лавок
Я набрався гадок
Про минувшину рідного люду,
А з думок-співанок Парубків і дівок
В чистім полі, в жнива, серед труду...
Зимова довга ніч
Говорила про Січ,
Осінь смутком мене вповивала,
Весняна ж ясна ніч
Зачаровану річ
Про красу і добро починала.
(«Я учивсь»).

«Шкільна лавка» доповнювала «думки-співанки», а не протистояла їм, і це складало основу початкового періоду поетичної творчості Богдана Лепкого. Коло тем, образів, настроїв, ритмомелодика його творів не виходили за рамки почутого і прочитаного, ці твори — начеб відгомін, своєрідна їх варіація у тонкій і вразливій поетовій душі. Ми знаходимо тут вболівання за народ, що асоціюється передусім з селянством — його етичними нормами, його естетикою, що відбилася у фольклорі, пошаною до національних традицій, родинних зв'язків, прагненням правди й справедливості, як склалося воно в селянській психології. Не будемо критикувати поета за патріархальну обмеженість. Згадаймо, що І. Франко один з головних принципів Шевченкової етики вбачав у міцності родинно-патріархальних устоїв, у священності сім'ї. Як показує практика сучасних суспільних відносин, ці ідеали і в наш час не втратили своєї цінності...

Богдан Лепкий на кожному кроці бачить соціальну несправедливість, він з болем пише

про «голод — сіл щорічний гість», він бачить різючі контрасти:

Там лан — як полонина,
Там стерня — як щетина,
Там скирти — наче вежі,
А тут лиш межі, межі.
Там збіжжя — як би злото,
А тут саме болото,
І кров, і поту ріки
І так навіки-віки!

В поезії Б. Лепкого не знайдемо революційних гасел, закликів до бою, його громадянська постава була радше споглядальною, аніж діяльною, але, як художник чесний, він вважав своїм громадянським обов'язком розповісти про народний біль — як про свій біль; бути

...Там, де людське горе,
Де вічний біль, і плач гіркий, і стони,
І та розпука чорна, ніби море,
Лишаючи на плесі шум гіркий — прокльони!
(«Коли обгорнув бечталанну дорогу»).

здається, взагалі мало підходить для характеристики такого поета, як Лепкий. Ранні твори з селянського життя породжені тим обсягом вражень і спостережень, які давали йому конкретні обставини, а крім цього — традиція української літератури. Село було не просто темою його творчості, а сферою, середовищем, що виробили світогляд, етику й естетику, що їх у принципі поділяв письменник. Так, Богдан Лепкий не дивився на село «через якесь рожеве скло», він бачив селянина, пригнобленого соціально і приниженого національно, його боліло, що селянин той гне «свій карк на власнім полі в чуже ярмо» («Я не дивлюся на село»), але він не кликав рвати пута, щоб звільнитися від цієї рабської покори. Він у нерозривному зв'язку селянина з землею («він первородний, правий син природи»), у його міцних і здорових моральних засадах, доцільності його життя «серед праці, серед поту» для найголовнішого — для хліба, — вбачає здорове ядро народу, запоруку його безсмертя. Минатимуть віки, прошумлять над землею пожежі, «як слід содомського гріха», що обернуть на руїни колись могутні твердині, а сини чорної ріллі знову підуть на світлу дорогу, взявши в дорогу «не зброю Остру, не машини», а сповнене любові серце...

Вірш «Я не дивлюся на село» датований 1901 роком, коли не можна ще було передбачити ні спопеляючого смерчу першої та другої світових воєн, ні тим паче пізніших екологічних катаклізмів зі «Звіздою полин» Чорнобиля, та серце поета сповнювали якісь трагічні передчуття, якась неусвідомлена тривога.

Це була пам'ять колективної психології патріархального селянина, посилена ідеологією селянської національної державності в християнсько-релігійному варіанті. Пам'ять ще міцно тримає уяву поета в полоні усталених понять і уявлень, та неусвідомлена, а потім усе більш відчутна тривога, що йде від реальних вражень, пізнання конкретних суспільних обставин, усе більше переважає над патріархальними уявленнями про гармонію традиційного селянського укладу життя.

Б. Лепкий передчуває наближення бурі, яка має зламати старі кордони і старі порядки. В ньому постійно ведуть між собою діалог «голос зневіри» і «голос надії», сформульовані в однойменних віршах, написаних в 1911 році (ці вірші поет читав на Шевченківському вечорі в Кракові 1914 р.: перший голос застерігає, що всюди однаково, бо всюди «пани вгору, біднота вділ», і ламання кордонів і порядків держав приведе до руїн і пролитої крові, другий — кличе слухати духа волі, голос сурм...

Ці два голоси звучать мовби супровід до різних тематичних розгалужень і настроєвих мотивів особливо інтенсивного періоду поетичної творчості Лепкого — до 1914 року. Ліричний герой поета не може не бачити важких обставин життя народу, тих пут, якими зв'язані його тіло і його воля. Поет має чуйне серце і вразливу душу, та він вродився не борцем, а співцем, що чутливо реагує на зовнішні обставини:

Життя, мов скрипку музикант,
Строїло все мене, —
Сумний мій спів, товаришу,
Бо все кругом сумне.

Але туга його (хай навіть вона ним самим буде названа зневірою) і надія — не протилежні поняття, не антитези, раз вони борються між собою в естві одного митця. Туга — це теж історична пам'ять, бо це туга за волею, за колишньою славою, які повинні відродитися; така туга має оптимістичний, життєствердний характер, вона споріднена з тугою народної пісні й думи, яка не присипляє, а збуджує і гартує волю, прагнення до дії, до чину.

Ліричний герой Б. Лепкого близький багато в чому до того створеного Шевченком перебендівського романтичного типу з його сум'яттям почувань, що йде до людей зі словом веселим, а сум свій гасить на самоті, на степовій могилі, де зверне свій погляд на море та небо, «бо на землі горе...».

Від того горя, «зависті, злоби», «вічного бою за існування» (оповідання «День кінчається») ліричний герой Б. Лепкого шукає порятунку і знаходить його — чи йому здається, що знаходить, — у світі природи: серед гір, у стихії моря... Він може серед тої стихії бути сам, може на якийсь час втішитись спокоем чи бодай ілюзією спокою.

Звичайно, на настрої пейзажної лірики поета не могли не вплинути й ідеї естетики модернізму і «Молодої Польщі» і «Молодої музи»: з представниками першої він перебував у тісних взаєминах, до другої належав. Він поривається в гори, щоб «заховатися перед людським горем», прагне бачити тільки скелі та соколів над ними, але десь із підсвідомості виникають образи Довбушевих легінів, що мстилися панам за людські кривди («Покину я доли...»); він прагне розумом полетіти «на сонце, на зорі», але як ті морські хвилі знову повернуться «на землю дрібними дощами» («Даремно»), Скільки знайдемо таких мотивів у «Блудних огнях» П. Карманського, «Розсипаних перлах» В. Пачовського, «Сумні ідем» С. Чарнецького... Цікаво було б зробити порівняльну характеристику пейзажної лірики цих поетів; мабуть, одним із незаперечних висновків такої характеристики була б щирість переживань у поезії Лепкого, постійна прив'язаність його ліричного героя до людей, що виявляється у найнесподіваніший спосіб, відбивається і на «верхньому», і на підсвідомо-асоціативному рівнях. Як би не силкувалася черниця забути про земне, злитися у молитві з Богом, та зображення на іконі Марії з Ісусом серед трав і синіх квіток пробуджує в неї непереборну тугу за земним життям — правом материнства («З кадилиць срібних дим снується»); як би не рвалися думки поета ввись, — все одно цей космічний антураж переб'ється побутовою деталлю: думки «В голові, як діти в хаті, Вдержатися не хотять» («Наші гори»),

М. Рудницький справедливо відзначив, що в ліриці Б. Лепкого нерозривно поєднані «особистий смуток і смуток — з приводу народної неволі», але навряд чи можна погодитися з його твердженням, що, «проживши довгі роки в осередку «Молодої Польщі», з особистими зв'язками серед модерних польських поетів, він (Лепкий) не прислухався ніколи до теоретичних дискусій на тему нових завдань поезії і не піддався чарові модерної літератури»⁷. Прислуховувався і піддався, але не настільки, щоб втратити власну індивідуальність і власне розуміння завдань літератури. Б. Лепкому сподобалось, що редактор газети «Буковина» Л. Турбацький назвав його поезію не «штукою (art) для штуки, а штукою для життя». Та це не означає, що в творчості Б.

Лепкого і представників «Молодої Польщі» і «Молодої музи» немає нічого спільного. Одна з таких спорідених рис — прагнення відпочити від дисонансів життя у світі дикої природи чи в казці.

Основним мотивом, пронизливо «нutoю» віршів поета про гори, про море, про плин часу, про любов є туга, спектр значень якої надзвичайно широкий і часто сягає високого філософського рівня. Ядро цього настрою має глибинну буттєвісну основу: людина — це атом, «маленька безсильна пилина», човен на голубих хвилях безконечного океану, її голос — це шум хвиль по гострому камінню, голос чайки над людським плесом, її майбутнє — це шлях у «невідоме нам Чорне море»; що не день — то «чимраз до неба ближче, Чимраз дальше до землі».

Злиття з природою переростає у поезії Б. Лепкого настанову, що йде від заданої програми, і здобуває ту безпосередність переживання, що його дає справжнє поетичне натхнення. Сьогодні можемо сказати навіть більше: в цьому злитті прочитується передчуття загрози відриву людини від природи і усвідомлення того, що у вічності природи запорука вічності людини і людства:

Я тобі даю враження
Безконечності, безкраю, —
І тому ти так у мене,
Ніби в дзеркало, глядиш.
(«Незглибиме синє море»).

Тугу в поезії Б. Лепкого можна визначити як філософську категорію, як концепційну доміанту його лірики, та водночас треба відзначити, що вона набуває щораз більше рис безпосереднього людського переживання.

Лепкого, що волею обставин опинився поза рідним Поділлям, нехай навіть в найосвіченішому культурному середовищі Кракова, постійно тягнуло в рідні села. В спогадах оживали милі серцю картини дитинства, святкування Різдва та Великодня (Цикл «На свято»), вірші про приїзд до батьків зі школи сповнені зворушливих подробиць, які зігрівали душу в години перевтоми і особливо — у важкі часи воєнного та табірною побуту. У критиці можна було зустріти іронію з приводу цих ностальгічних нотаток та

сільських сентиментів, однак такі докори можуть іти тільки від ігнорування самої суті лірики поета, яка в спогаді черпає матеріал для творчого настрою, свою живильну силу. Така природа цієї лірики: з початком співу автор уже думає про його кінець, при початку життя хоче побачити його завершення, щоб при завершенні повертатися до початку. Навіть в юнацьких віршах Богдана Лепкого улюблена пора його — осінь, але це не просто осінь і не просто осінній настрій, а радше спроба, прагнення через призму осені подивитися на весну, через призму навіть передбачуваної старості — на молодість. Вірші циклів «Осінь» та «Весна» можна навіть поміняти місцями, і це буде майже не відчутно. Бо панує інша послідовність, інша логіка — циклічності природних процесів, доцільних, але у цій доцільності й невблаганних, нещадних щодо окремого існування — унікального і неповторного:

Що процвітало навесні,
Гарячим літом спіло.
Шукало прожитку собі, —
Те восени у боротьбі
Зі смертю змарніло.
З краси й приман обдертий цвіт
Конає на болоні.
Такий то вже цей божий світ!
(«Останній птах
в вирій летить»).

Гей, цвіли сади,
Розцвіталися!
Та куди ж то тії чари
Заховалися?
Розплились вони,
Ніби вітру шум.
Та лишили за собою
Кілька тихих дум.
(«Молоді літа»).

Вірші ці — з циклів «Осінь» і «Весна», але протилежності тут сходяться: їх об'єднує прагнення схопити початок і кінець як єдине ціле, як безперервний процес — від народження до смерті, як замкнуте коло. Не випадково поет переклав пушкінський «Віз життя» — твір, співзвучний загальній концепції його пейзажно-календарної лірики.

Осінні мелодії Б. Лепкого увінчують його знамениті «Журавлі», твір, який народ узяв до своєї безсмертної пісенної спадщини. Як багато умістилося в кілька строф про осінній

відліт журавлів, яка гама переживань, настроїв! І не дивно, що такими журавлями бачили себе галичани, що покидали батьківщину в неясній надії на кращу долю за океаном, і «стрільці січовії», що йшли боронити рідну землю від ворогів, і кожна людина, проводжаючи ключі журавлині у вирій, теж мимоволі прощається — з весною і літом, з молодістю, з життям...

У Богдана Лепкого взагалі не знайдемо ліричного захвату, захоплення миттю чи «оскарження» природи за конечність кожної людини. Печаль поезії Б. Лепкого не відречена, вона світла, і цієї просвітленості надає їй те, що плинність конкретного прояву життя, конечність кожної окремої людини заперечується нетлінністю й невмирущистю творчості, поезії, краси — духовності, створеної людиною. На думку Святослава Гординського, «ця погоня за незнаною красою та віра в неї — одна з цікавіших і найбільш одухотворених рис його (Лепкого) поезії»⁷. Оті «кілька тихих дум», які лишає по собі весна, варті тієї весни, варті прожитого життя, тому поет закликає (і читача, і себе):

Неси в душі свою найкращу думу,
Свою сердечну мрію золоту
Шляхом життя, посеред крику й шуму,
У вічності глибоку самоту.
А ідучи — не розсипай проміння,
Не обтрясай небесної роси,
Щоб у момент найбільшого терпіння
Мав ти світило вічної краси.

У подібному ключі розгортається і сюжет його любовної лірики. Спробу деяких критиків зіставляти цикл віршів Лепкого про кохання (об'єднаний автором у розділ «Весною») з ліричною драмою Івана Франка «Зів'яле листя» навряд чи можна вважати вдалою. Споріднює їм хіба те, що в обох поетів це любов нещаслива. Та коли у Франка розлука з коханою була насильною, її спричинили соціальні, національні чинники, викликавши великі страждання духовно сильної натури, то в Лепкого неможливість єднання веде не до внутрішнього потрясіння, а до тихого смутку, тієї ж туги, яку навіює відхід весни, до туги, що ріднить любовний мотив з іншими мотивами в творчості поета, а найперше — з пейзажним. Туга веде до умиротвореного спомину, до просвітлення, до ідеалу в його недосяжності.

Таким колом ідей, настроїв окреслюється поезія Б. Лепкого до 1914 р. Події першої світової війни внесли в неї нові мотиви, наклали нові кольори — червоний (колір крові) і чорний (колір згарищ) — на її палітру. Якщо б визначати найголовнішу зміну в поетичній

творчості Б. Лепкого воєнних років, то вона полягала б, мабуть, у тому, що «я» поета, яке було в епіцентрі його лірики, втрачає свою домінуючу роль, розчиняється в колективному «я» народу.

Рефлексійна споглядальність і самозаглибленість змінюється експресією, публіцистичними інтонаціями («Ударте в дзвін»), тонкий ліризм з переливами душевних станів поступається місцем епічному подиху, панорамній картині (поема «Буря», цикли «Листи Катрусі», «В лазареті»), в образну тканину творів вплітається фольклорна і біблійна символіка, що визначає кардинальні питання буття чи небуття: червоного коня, ворона, хреста, Голгофи («Вороне чорний!», «Батько і син», «Весна 1915-го», «В церкві»), у віршах з'являються історичні асоціації, зокрема ремінісценції «Слова о полку Ігоревім» («Слідами Ігоря»)...

Усі ці якості поезії Б. Лепкого воєнних років у своєму сконцентрованому вигляді виявилися в «Ноктурні» — своєрідній скорботній поемі, поемі-плачі, побудованій на цифрі дванадцять. Число це в творі євангелічно-трагічне ідеєю жертвовності всього народу: дванадцять старців, дванадцять жінок, дванадцять сиріт, дванадцять їздців, дванадцять борців.

Здається, талант Лепкого не піднімався ще до такої висоти у вираженні трагізму народної долі, в поєднанні зображення конкретних сцен, ситуацій з їх смисловою насиченістю, щільністю, переведенням факту, події в узагальнений філософський план.

«Ноктурн» порівнювали з поемою «Дзяди» («Поминки») А. Міцкевича, зокрема з другою частиною цього твору (В. Симович). Подібність тут — у тій моторошності картин, трагізмі життя, з тією, щоправда, різницею, що в А. Міцкевича страхіття подаються через призму фантастики, повір'їв (викликання душ померлих), а в Лепкого вони — наслідок реальності, результат війни.

Драматизм поезії Б. Лепкого періоду війни посилюється тим, що «кривава слава» героїв встелилася могилами на полях Галичини та Поділля, не збулися надії на національне відродження після розпаду Австро-Угорської імперії. Сьогодні історична наука відкидає погляд на Західноукраїнську Народну Республіку як на антинародну, ставлячи її в ряд державних утворень інших народів — чеського і словацького, південних слов'ян, угорців,

поляків, визнаючи законним прагнення широких мас українського населення до своєї державності. Цілий ряд соціально-історичних обставин привели до окупації західноукраїнських земель польськими військами в 1919 р. Події цих років показали, що «вожді народу», піднімаючи народ на боротьбу, самі воліли, за влучним висловом П. Карманського, відлежуватися «під віденськими перинами, в безпеці, далеко від страхіть війни і хуртовин», дотримуючись правила: «Посеред шляху кинь, як ти не в силі нести» («Політична школа»).

Б. Лепкий не торкався високих сфер політики, він показав трагедію низів — пожежі, руїни, смерть і головне — крах надій.

Поезія Б. Лепкого, вбираючи в себе елементи народної пісенності, піднімається на високий рівень художнього узагальнення. Автор уміє фольклорний елемент органічно поєднати з мотивами світової класики і цим розширити горизонт зображеної ситуації. Характерний у цьому плані вірш «Наш Мінйон». Гетевський образ омріяної країни, куди кохана кличе свого обранця, в українського поета здобуває риси рідного сплюндрованого краю, боронити який дівчина хоче йти зі своїм милим.

Чи знаєш край, де кров, як море, ллється,
Куди не глянь — стоїть при гробі гріб.
Дитина, ніби квіт, нім розів'ється,
Змарніє з зимна, голоду, хворіб, —
Чи знаєш край цей?
О, туди, туди
Хотіла б я з тобою, милий, йти!
...Чи знаєш полк? В рушницях куль немає,
Немає хліба, одягу, чобіт.
Та що йому? Він край обороняє
Від ворогів, а ворогом — весь світ.
Чи знаєш полк цей?
О, туди, туди
Хотіла б я з тобою, милий, йти!

Читач бачить, як у сюжетну і строфічну схему вірша Гете «Мінйон» вплітається мотив популярної української пісні західного регіону — про те, як дівчина просить «козака-сокола» взяти її з собою «на Вкраїну далеку», де вона готова спати «в степу під вербою», їсти «сухарі з водою», накритися темною нічкою, аби лише бути з коханим. Б. Лепкий зумів майстерно поєднати ці мотиви, надавши їм нової історичної конкретизації і

нової естетичної якості. Вірш цей можна розглядати як завершення теми війни в поезії Лепкого і підсумок його творчості періоду 1914—1920 рр.

Взагалі, поезія Б. Лепкого дихає атмосферою світової культури: поштовхом до його творів не раз ставали образи, асоціації, пов'язані з малярськими полотнами, театральними виставами тощо. Так, вірш «Острів смерті» є своєрідною інтерпретацією популярної на початку століття однойменної картини швейцарського живописця А. Бекліна, а вірш «Журавлі», що став популярною народною піснею, був написаний, за свідченням самого автора, під враженням від вистави за драмою С. Виспянського «Листопадова ніч»⁸.

В 20—30-ті рр. письменник виступає переважно в жанрі історичної прози. До поезії звертається він лише час від часу, продовжуючи передусім мотиви довоєнної лірики, та час від часу публікує вірші до певних дат, ювілеїв письменників, але ці твори, за деякими винятками, не мають самостійного художнього значення. За цей час вийшла лише одна його збірка — «Сльота» (1926), окремі публікації з'являлися на сторінках періодичних видань «Літературно-науковий вісник», «Світ», «Назустріч», «Дажбог» та ін. Чим більше віддаляються у часі, тим ясніше й виразніше проступають у спогадах дні дитинства і ранньої юності, поля, засіяні пшеницею, туга за коханням. Ось зразок цієї пізньої, просвітленої лірики Лепкого:

Не прошу любові ані ласки,
Бо любові випрохать не мож —
Будь мені як королева з казки,
Що заснула серед срібних рож.

Будь мені як тая біла дама.
Що по замку в тиху північ йде,
Будь мені неначе скарб Сезама. —
Ключ пропав... Ніхто не віднайде.

Таким же прагненням до ідеалу сповнена й проза Б. Лепкого, зокрема, в його оповіданнях бачимо конфлікт між «глухим кутом» і поривом до свободи, кохання, щастя, що його зупиняє сувора дійсність.

Прозу Б. Лепкого не дарма називали ліричною. Цей ліризм виявляється не лише в настроєвості, де спосіб оповіді визначає не конфлікт і характер, а певна емоційна тональність.

Тут йдеться про, сказати б, наскрізний ліричний сюжет оповіді, провідний мотив, що об'єднує твори на різні теми, про різні життєві історії, йдеться про ліризм як домінуючий таланту. Переважна більшість цих оповідань — із селянського життя та добре знаного письменникові попівського середовища.

«Глухий кут» в оповіданнях Б. Лепкого — не просто глуха провінція, а своєрідний духовний мікроклімат з певними усталеними поняттями, нормами поведінки, моральними орієнтирами. Коли ми сьогодні говоримо про позитивні якості патріархального укладу життя: зв'язок з природою, міцність родинних зв'язків, пошани до традицій, збереження фольклорних багатств, то наголошуємо на тому, що людина втрачає з наступом цивілізації. Це захоплення зрідні «відродженню» у поезії язичництва, реконструкції цього явища в його ідеалізованій естетичній формі. Тим часом форма натуральна має не такий привабливий вигляд. Тут ще повна довіра до знахаря («Скапи»), а коли, скажімо, дитина, яку хворою послали пасти гусей, вмерла, то це сприймається як належне: бог дав — бог узяв, а гусей «гонив, бо мусив. Хто мав гонити» («Гусій»).

Нові погляди, ідеї, які проникають поступово і в ці закутини, зустрічають переважно опір з боку старшого покоління, а якщо й старші усвідомлюють необхідність змін, то вступають у конфлікт зі своїм середовищем («Медвідь»). Над персонажами Б. Лепкого, як якийсь фатум, висить приреченість, навіть тоді, коли вони перед смертю спробують виконати важливий для себе вчинок, чи то проголосувати за селянського кандидата, як Микола Миколишин з оповідання «Дочекався», чи загнати підсвинка до хліва, як старий селянин з оповідання «Дідусь». До смерті такі герої письменника підходять з усвідомленням чесно прожитого життя і сповненого обов'язку: «нікого не вбив, нікому віку не вкоротив, пережив своє, і треба забиратися».

Щоправда, є в оповіданнях Б. Лепкого і сильні натури: одні вибирають самогубство як вияв протесту проти знущання над людською гідністю, як Настя з однойменного оповідання, чи нездатністю зламати себе, свою гордість, як подоляк Василь в оповіданні «Пачкар». Але є й вища міра самозречення — жертви заради іншого. Ось молода дівчина, дочка священика, який не може загірті місця й прогнати родину, йде в найми, щоб допомогти братові-студентові, якого прогнали з гімназії і з квартири за те, що читав українські книжки («Для брата»).

Така ж жертівність — в мініатюрі «Двоє дітей». На вулиці брат і сестричка, які загубили батьків: вона гарна, як лялечка, а він — каліка, голова всунута в плечі. Їде багатий повіз, пані побачила дітей, зійшла. «Хлопчикові золотий фіш у руку ткнула, дівчинку по голові гладить:

— Бідна, бідна! Хочеш — заберу тебе з собою. У мене гарно. Сукенки тобі пошю, біле ліжечко дістанеш, а як чемна будеш, то за свою візьму, бо я дітей не маю. Хочеш?..

— Їдь, Ганнусю, їдь! — радить дівчинці братчик, а голова йому ще глибше між рамена лізе.

Дівчинка глянула на повіз, на коні, на паню і — притулилася до брата.

— Не хочу...»

Сцена мов живцем вихоплена з воєнно-біжинецького безладдя, подібних ситуацій, мабуть, можна було побачити немало на вулицях угорських чи австрійських міст, та для письменника важливий не факт, а те, що стоїть за ним, — альтруїзм дитячої душі, сила родинних почуттів. І все це оповите такою неповторною лепківською теплотою, такою пронизливою тугою, такою зворушливою силою ліричного чуття, що бачиш і себе, і народ на цьому велелюдді, на цих трагічних перехрестях історичних шляхів.

Оповідання Б. Лепкого — своєрідне явище в українській прозі перших десятиліть ХХ ст. З новелістикою В. Стефаника їх поріднює прив'язаність до сільської тематики і драматичних історій, але різнить сумовитий ліричний серпанок там, де в Стефаника — глибока психологічна драма персонажів. В Лепкого не знайдемо глибокої символіки О. Кобилянської, ні сарказму Осипа Маковея, ні поліфонічної палітри з присмаком терпкої іронії М. Яцківа. В прозі, як і в поезії, життя, наче скрипку, настроювало його душу відлунювати тим, що життя дало, а життя було сумним, то сумні й історії, які він розповідає.

Відзначаючи ліризм як стильову доміную — стихійну чи усвідомлену — прози Б. Лепкого, зазначимо, що еволюція його розвитку як прозаїка йшла по лінії оркестровки частини і цілого, стрункості композиції, де спостереження і деталі не просто кинуті щедрою рукою, а вміло укомплектовані, підпорядковані задуму, провідному мотиву. Повісті Б. Лепкого «Веселка над пустирем», «Зірка», «Під тихий вечір» не здобули популярності. Ліризм тут перетворюється то в ідилію, то в нарисовість.

Брак соціального та психологічного конфлікту, неокресленість характеру завадили цим творам здобути популярність серед читачів.

Зате немалий успіх випав на долю історичних повістей письменника. Серед них найбільший інтерес викликають «Вадим» (1930) та «Крутіж» (1941), а також трилогія «Мазепа». Трилогією цей твір називають тому, що він, за попереднім задумом автора, мав складатися з трьох частин, але в процесі роботи задум розрісся до семи, останній з яких був опублікований братом письменника Левком у 1955 р. у Нью-Йорку⁹.

Можна погодитися з думкою, що історичні повісті Б. Лепкого мають ліро-епічний характер, у них на історичному тлі відбувається дійство, сповнене чару поезії, під постійною опікою автора, який може змінити часом перебіг подій проведенням своєї ідеї.

Вибираючи образи визначних історичних постатей, автор воліє акцентувати більше на тлі, аніж на цих постатях, тому на першому плані в його повістях і люди з народу, і сцени з народного життя. Так, у повісті «Вадим» зображено Київську Русь часів Ольги і Святослава, але сюжетну канву, своєрідну супровідну мелодію подій становить потаємне (і не без такої ж взаємності) кохання одного з князевих воїнів — Вадима до дружини Святослава — Малуші. Повість «Вадим» з'явилася тоді, коли західноукраїнському читачеві була вже відома повість Юліана Опільського «Іду на вас», але попри перегук певних ідей політичного характеру — мета походу на Болгарію, підступна дипломатична гра Візантії тощо, — вона ні в чому не повторює твір свого попередника. Особливо виявилася відмінність авторів у зображенні такого явища, як поступова християнізація Русі. Якщо в повісті Ю. Опільського необхідність запровадження християнства пояснюється передусім потребами загальнодержавного характеру, то Б. Лепкий переносить цю проблему в психологічну площину, де ведуть між собою двобій язичницький і християнський світогляди. Не тільки Ольга, а й духівник її отець Григорій ніяк не можуть витравити зі свого серця зустрічей весни, гагілок з хороводами, стихійно усвідомлюючи, що християнська віра тільки тоді може бути прийнята русинами за свою,

якщо не відкине, а вбере в себе звичаї давнини.

Тонке відчуття аромату давньої епохи базувалося як на тому, що залишки, релікти давнього світовідчуття письменник ввібрав у себе в глухих селах Поділля, так і на вивченні історичних джерел, пам'яток давньоруської писемності. Його перекладові «Слова о полку Ігоревім» польською та українською мовами передувала дослідницька робота, яка згодом відбилася і в художній творчості Б. Лепкого — цикл «Слідами Ігоря», оповідання «Каяла». Наскільки студії над джерелами були глибокими, свідчить хоча б такий факт. У 1980-х роках письменник Степан Пушик та історик Леонід Махновець майже одночасно висунули гіпотезу, що автором «Слова» був нелюбий син галицько-волинського князя Осмомисла, брат Ярославни (Євфросинії) Володимир. Ця ж ідея лежить в основі оповідання Б. Лепкого «Каяла» (1935).

Хоча автор поеми зветься тут Данилом — художній жанр дає право на таку зміну, він у всьому іншому ідентифікується з історичною постаттю Володимира.

Чи не найкраща з історичних повістей Б. Лепкого (а є в нього ще «Сотниківна», «Орли») — «Крутіж», яка відтворює епізоди періоду, що здобув назву Руїни (1663—1687), найменш висвітленого наукою, майже не відтвореного художньою літературою.

Події відбуваються на периферії, далеко від основних центрів політичного життя, персонажі теж не належать до тих, хто вирішує долі держав і народів.

Та знов перед нами надзвичайно колоритна картина, сказати б, буднів епохи, представників різних суспільних груп, соціальних і психологічних конфліктів, складних взаємин, пристрастей, симпатій і антипатій. В центрі твору — «родовитий» шляхтич Валентій Босий-Босаковський, прізвище якого точно відбиває його стан, але діаметрально протилежне його шляхетському гонорові. Втім, невідомо, чого більше в цьому вияві гонору — правди чи самоіронії. Перед нами щось на зразок українського варіанта знаменитого Дон-Кіхота. Проте воює Валентій зовсім не з вітряками, а з реальними, дуже небезпечними реакційними силами тогочасного суспільного середовища на Україні — феодалами, ворогами ідей Богдана Хмельницького, його нащадків і навіть самого імені.

Врятування однієї з дочок гетьмана, дружини полковника Данила Нечая, а також любовна історія козака Бориса становить сюжетну основу повісті. Ворог в особі магната Фалдовського гине, смертельно поранений Босим-Босаковським, але його передсмертне прокляття не просто слова, а наказ своїм послідовникам: «Нечаєву... я... казав... порвати... На Катерину теж... наставлені сітки... Юрась... невдаха... Все Хмелеве кодло мусить пропасти, мусить!.. Чув?..» Образ позитивного шляхтича (пригадується комічний Станіслав Секерські з «рицарським» поясом з повісті Ю. Опільського «Сумерк», якого можна б назвати антиподом Валентія) відбиває ідею повернення спольщеної шляхти в лоно українства, яку проповідував — з малим успіхом — друг Лепкого філософ В. Липинський.

«Крутіж» і сьогодні з неабияким інтересом міг би конкурувати з історичними повістями А. Чайковського та Ю. Опільського.

Окремо слід сказати про повісті, пов'язані з образом Мазепи, які спричинилися до того, що саме ім'я Б. Лепкого на тривалий час стало одіозним і було вилучене з історії нашої літератури. Повісті ці викликали неоднозначну оцінку критики. їм закидали фрагментарність «прозової поезії» (М. Рудницький), інші попри «підсолодженість» головного персонажа вважали «Мазепу» твором високої художньої культури (С. Радзевич)... Фатальні наслідки щодо наступної долі для «Мазепи» мала стаття критика В. Державіна на сторінках журналу «Критика». Автор закінчував її такими словами: «Трилогія Б. Лепкого — це суцільний історичний фальш, добірна колекція ундо-фашистських концепцій і ідейок, невдало замаскованих подобою об'єктивного історизму. З-за цього «історизму» визирає обличчя класового ворога — західноукраїнського фашиста, який, на втіху собі, хоч уявно, в історичній давнині конструює, що безсилий створити реально»¹⁰. Висновок звучить як безапеляційний вирок — у дусі сталінсько-беріївських вироків 30-х рр.

В. Державін у роки війни опинився у Німеччині, згодом оселився у США, але його несправедливий вирок залишився в силі буквально донедавна, доки М. Жулинський та М. Сивіцький не взяли його під сумнів, а історики не відмовилися від однозначної — тільки чорною фарбою — оцінки постаті самого гетьмана Мазепи, поки не стали доступними праці на цю тему М. Грушевського, Д. Яворницького, І. Борцака.

Трилогія «Мазепа» потребує окремої розмови, а передусім видання, щоб твір цей став доступним широкому колу читачів. Так, у своєму трактуванні постаті Мазепи письменник

спирався передусім на праці М. Грушевського як на найавторитетніші дослідження, які й сьогодні не втратили свого значення. Мазепа Лепкого не та демонічна постать, якою він виведений у творах багатьох класиків західноєвропейської літератури, а радше просвітницький діяч. Хай навіть письменник й ідеалізує Мазепу, який постає у трилогії, як дещо іронічно писав М. Рудницький, «зрівноваженим, поміркованим володарем, що виголошує директорські промови»¹¹, це не дає підстав зараховувати письменника до ідеологів фашизму чи звинувачувати його в націоналізмі. Як не можна виправдовувати Петра Першого за наступ на автономію Запорозької Січі, за вивезення тисяч козаків на північ, де вони мусили рити канали для будівництва північної столиці і гинули в болотах, чи вважати ліквідацію Катериною II Січі історично прогресивним явищем, як це в застійні роки робили деякі запопадливі ревнителі псевдоінтернаціоналізму.

Богдан Лепкий належав до прогресивного кола діячів української культури. Його особисті й творчі зв'язки з І. Франком, М. Лисенком, І. Трушем, М. Коцюбинським, О. Кобилянською, його багаторічна дружба з В. Стефаником, польським поетом В. Орканом, його самовіддана праця над виданням творів І. Котляревського, Марка Вовчка, Ю. Федьковича, Т. Шевченка, ґрунтовні дослідження творчості цих письменників ставлять Б. Лепкого на одне з чільних місць в українському літературному процесі протягом майже п'яти десятиліть двадцятого століття. Його працям з історії літератури, творчим портретам письменників притаманні ті ж прикмети, що й поетичним та прозовим творам, — любов до предмета, що надає викладу особистісних інтонацій, теплоти, ліричності. Володіючи тонким даром спостереження, Лепкий у спогадах про І. Франка та В. Стефаника передав живі риси цих письменників, інтонації їх голосу, звички, але зі спостережень, побутових деталей виникають надзвичайно влучні характеристики, як-от про стиль Стефаника: «Він брав тему у свою кріпку, як казав, хлопську жменю і витискав з неї всю воду. До останньої краплини. Лишався сам «мнекуш». З того м'якуша він своїми жилавими пальцями формував постаті людські з таким виразом трагічного терпіння, що нагодувалася група Лаокоона»¹².

Багато зробив Б. Лепкий для ознайомлення зарубіжного читача з українською літературою. Він видає книги українських письменників (Т. Шевченка, Ю. Федьковича, І. Франка, М. Коцюбинського) польською та німецькою мовами, оглядає новинки української літератури та суспільно-культурні події у польській пресі, виступає з численними доповідями.

Його переклад «Слова о полку Ігоревім» польською мовою високо оцінив І. Франко. Прагнення Б. Лепкого донести до іншомовного читача кращі твори рідної культури йшло поруч із перекладанням творів класиків світової літератури — Гейне, Лермонтова, Конопницької, Шеллі, Короленка — рідною.

Нашого читача ще чекає ознайомлення з творчістю Богдана Лепкого в повному її обсязі, нашу літературознавчу науку — осмислення його багатогранної творчості на тлі літературного процесу його епохи, сповненої складних історичних процесів і важких випробувань. Починав він у кінці XIX століття, під опікою І. Франка, а в надвечірню годину його привітав молодий Б.-І. Антонич віршем, що закінчується рядками:

Похилився поет над минулим,
доторкнувся до споминів струн.
Аж раптово над ним промайнуло
старосвітське: «Не весь я умру».

Ці слова можна повторити й сьогодні, коли творчість Богдана Лепкого знову приходить до нас.

Микола Ільницький

Передмова до книжки [Богдан Лепкий. Поезії. — Київ «Радянський письменник», 1990](#)